

2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2023.03.039
УДК 343.131

Наталія Бачинська,
адвокат, викладач кафедри цивільного
права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

Вікторія Ярмусь,
студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Дослідження спрямоване на всебічне вивчення принципу розумності строків розгляду справи судом у цивільному процесі. Проаналізовано вітчизняне законодавство, міжнародні нормативно-правові акти, національну судову практику, практику Європейського суду з прав людини та рекомендації Європейської комісії з питань ефективності правосуддя.

Засада розумності строків розгляду справи судом спрямована на забезпечення своєчасного здійснення правосуддя. Недотримання встановлених процесуальних строків буде порушенням прав та законних інтересів особи, тому необхідно проаналізувати закріплення та застосування принципу розумності строків.

Розглянуто питання критеріїв визначення розумності строків, що є актуальним для здійснення правосуддя як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Розглянувши правові позиції у рішеннях ЄСПЛ, зроблено висновок щодо встановлення розумного строку в поведінці заявника та відповідних органів.

Здійснено аналіз рекомендацій Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, на основі чого запропоновано вирішення проблеми надто тривалого розгляду справ зі здійснення якісного моніторингу та достовірно аналізу щодо часу розгляду цивільних справ, кількості судів, що розглядають такі справи, їх завантаженості тощо.

© Наталія Бачинська, Вікторія Ярмусь, 2023

Ключові слова: розумний строк, принцип розумності строку розгляду справи судом, своєчасність, час розгляду справи, процесуальні строки, засади цивільного судочинства, цивільний процес.

Bachunskа O., Yarmus V.

The reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil process: problematic issues

The study of the article is aimed at a comprehensive study of the principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil process. Domestic legislation, international legal acts, national judicial practice, practice of the European Court of Human Rights and recommendations of the European Commission on the efficiency of justice were analyzed.

The principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court is aimed at ensuring the timely administration of justice. Non-observance of established procedural terms will be a violation of the rights and legitimate interests of a person, therefore, analysis of the establishment and application of the principle of reasonableness of terms is necessary.

The term is considered reasonable, if the time provided is sufficient, taking into account the circumstances of the case, for the execution of a procedural action, and corresponds to the task of civil proceedings.

The article discusses the criteria for determining the reasonableness of terms, which is relevant for the administration of justice both in Ukraine and in foreign countries. Having considered the legal positions in the decisions of the ECtHR, it was concluded that the establishment of a reasonable period in the behavior of the applicant and the relevant authorities. Thus, ensuring the principle of reasonableness by the court is quite a difficult task, because it requires taking into account all circumstances (both objective and subjective factors).

Unsatisfactory organization of the court process is seen as the reason for the violation of the procedural terms, since neglecting the study of the case, improper study of the materials, untimely notification of the participants at the preparatory stages causes an increase in the time of consideration of the case, because subsequently the meetings are repeatedly postponed.

An analysis of the recommendations of the European Commission on the efficiency of justice was carried out, on the basis of which a solution to the problem of too long consideration of cases was proposed for the implementation of quality monitoring and a reliable analysis of the time of consideration of civil cases, the number of courts considering these cases, their workload, etc.

Keywords: reasonable term, the principle of reasonableness of the term of consideration of the case by the court, timeliness, time of consideration of the case, procedural terms, principles of civil procedure, civil process.

Постановка проблеми. Вирішення справи судом не лише справедливо, а й у найкоротші терміни має значення для захисту прав та законних інтересів людини. Хоча закріплення законодавцем значної частини процесуальних строків у нормативно-правових актах дає змогу врегулювати питання тривалості судового процесу, проте проблема невинувато тривалого процесу розгляду цивільних справ все ще не вирішена. Розумність строків розгляду справи судом як одна з основоположних засад здійснення цивільного судочинства відіграє основоположну роль у забезпеченні своєчасного захисту прав та інтересів особи. Для належного втілення принципу розумності строків необхідні постійні оновлення та актуалізація вказаної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо застосування принципу розумності строків розгляду справи судом у цивільному судочинстві вивчали такі науковці, як: В. В. Буга, Л. Д. Білик, В. В. Заборовський, С. О. Короєд, Н. В. Неледва, О. В. Рожнов, Р. О. Стефанчук, Т. В. Цюра та ін.

Мета дослідження – здійснити аналіз засади розумності строків розгляду справи судом у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частиною 1 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачено, що «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [1].

Саме завдяки нормативному закріпленню принципу розумності строків розгляду справи судом як однієї з базових засад здійснення судочинства у Конституції України (п. 7 ч. 2 ст. 129) та ЦПК України (п. 10 ч. 3 ст. 2) можливою є реалізація завдань із своєчасного розгляду справ [1; 2].

Коханська М. Л. наголошує на тому, що своєчасне здійснення правосуддя – це одне з фундаментальних прав, де необхідний баланс між цим правом і правом сторони на розумну можливість підготувати та представити свою позицію у справі [3, с. 12]. Така позиція науковиці перегукується із приписами ч. 2 ст. 124

ЦПК України, якою встановлено, що «*строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства*» [1].

Гарантування кожному захисту його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом, закріплене не лише в національному законодавстві Законом України «Про судоустрій та статус суддів» (стаття 7), а й ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом» [4; 5].

Отже, з аналізу зазначених вище норм вбачається, що принцип розумності строків розгляду справи покликаний забезпечити своєчасне правосуддя, а недотримання встановлених судом чи законом процесуальних строків є порушенням прав особи. Щоправда, на практиці виникають труднощі із застосуванням такої засади, адже визначити, який строк є розумним, – непросте завдання.

Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України та ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) застосовують суди як джерело права, то розгляд проблеми розумності строків розгляду справи без використання висновків ЄСПЛ вбачається неможливим [1; 6].

У справі «Смірнова проти України» (Заява № 36655/02) заявниця звернулася до ЄСПЛ у зв'язку з надмірною тривалістю судового процесу (понад 8 років). За результатами розгляду справи ЄСПЛ у своєму рішенні від 08 листопада 2005 року, зазначає, що розумність тривалості провадження має бути оцінена у зв'язку з обставинами справи та з огляду на такі *критерії*: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів, а також предмет спору. Щодо першого критерію Суд погоджується з доводами Уряду України, що ця справа має певну складність щодо фактів, адже стосується будівництва будинку ще з 1960 р., а такий факт вимагає від суду, який розглядав цю справу в першій інстанції, призначити судову експертизу спірного майна, допитати ряд свідків. Незважаючи на це, в рішенні зазначається, що 2,5 роки судового розгляду, в процесі якого опитано 18 свідків, досліджено документи та висновок експерта, достатньо для встановлення необхідних фактів, а повторні 2 розгляди справи, які не були пов'язані з виправленням помилок судів попередніх інстанцій, є недоліками судової системи [7].

Щодо поведінки ЄСПЛ вказано, що хоча заявниця була відповідальною за затримки (5 разів просила перенести розгляд і 30 разів не прибула на судові засідання), проте саме національні органи більшою мірою вплинули на затягування провадження, адже були нездатні ефективно протидіяти перешкодам, які умисно створював відповідач для руху справи (4 рази заявив відвід суду, 2 рази заявляв клопотання провести додаткову судову експертизу і безліч разів не з'являвся до суду) [7].

Також варто зазначити, що у своєму рішенні по справі «Федіна проти України» (заява № 17185/02) від 2 вересня 2010 року ЄСПЛ вкотре нагадує, що розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у зв'язку з обставинами справи та з урахуванням таких *критеріїв*, як: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів [8].

Таким чином, з практики ЄСПЛ вбачається, що встановлення розумних строків у конкретному часовому вимірі безпосередньо пов'язано із визначенням того, наскільки складною є справа, значення якою була поведінка заявника та відповідних органів, зокрема суду, у судовому процесі й щодо забезпечення своєчасного розгляду справи.

Велика Палата Верховного суду у постанові від 12 вересня 2019 року у справі № 9901/120/19, з огляду на практику ЄСПЛ, зазначає, що *критерій розумності строків розгляду справи* суб'єктивний і має визначатись у кожному окремому випадку індивідуально, залежно від певних обставин. Також Велика Палата робить висновок, що розумність строку потрібно оцінювати на предмет можливості розгляду справи протягом більш або менш тривалого строку. Таким чином навіть значна тривалість розгляду справи може бути розумною через у зв'язку з індивідуальними обставинами. Особливу увагу варто приділити тому, які саме причини сприяли більш тривалому розгляду справи та пропуску строків, встановлених законодавством [9].

Доходимо висновку, що забезпечення принципу розумності строків розгляду справи судом, з огляду на усю свою важливість, доволі непросте завдання, адже для визначення часових рамок розумності суду необхідно враховувати усі як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Відповідно вирішення проблеми недотримання засади розумності строків потрібно розпочати із дослідження причин таких порушень зі сторони суду.

У своїй Постанові «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» № 11 Пленум Вищого спеціалізованого

суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ встановлює *причини порушення* як процесуальних строків, так і принципу розумності строків, основною яких вбачається незадовільна організація судового процесу. Це зумовлено тим, що допустивши недоліки або недостатню підготовку на початковій стадії судового розгляду (наприклад, неналежне вивчення матеріалів, несвоєчасне повідомлення учасників тощо), розгляд справ згодом неодноразово відкладається. Звісно, існують випадки, коли суди безпідставно відмовляють заінтересованим особам у праві на судовий захист у цивільних справах, що надалі вплине на захист ними свого порушеного права, адже повторне звернення чи оскарження рішення є доволі тривалим [10].

Незважаючи на неодноразове порушення національними судами як процесуальних строків, так і принципу розумності строків розгляду справи, згідно з даними Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), що містяться у Звіті «Європейські системи правосуддя – Звіт про оцінку СЕРЕЈ – Цикл оцінки 2022 (дані за 2020 рік)» (далі – Звіт), в Україні у 2020 р., незважаючи на пандемію COVID-19, час розгляду судами цивільних та комерційних спорів зменшився на 5%. Такий результат є дійсно вагомим досягненням, адже загальноєвропейська тенденція вказувала на зворотне – зростання часу розгляду. Варто зауважити, що у Звіті Європейська комісія з питань ефективності правосуддя розглядає «час розгляду» як теоретичний час для розгляду справи, що знаходиться в провадженні, з урахуванням поточного темпу роботи та розраховується за такою формулою: час розгляду = (завершені справи / вирішені справи) * 365 [11].

Розвиток та вдосконалення системи правосуддя можливі лише за умови врахування попередніх помилок та знання реальної ситуації. У такому контексті варто наголосити саме на важливості збору актуальної інформації про тривалість провадження, дійти до ефективних рішень у сфері встановлення дійсно оптимальних часових рамок, за відсутності попередньої детальної інформації про поточну ситуацію практично неможливо.

У Рекомендаціях СЕРЕЈ з судової статистики (GOJUST), що ухвалені Європейською комісією з питань ефективності правосуддя на її 12 пленарному засіданні (Страсбург, 10-11 грудня 2008 р.), наголошено на необхідності державам здійснювати моніторинг та запропоновано втілити у національних системах судової аналітики використання статистичної системи, яка має оцінювати загальну тривалість провадження відповідно до спеціально розробленої типології справ. Значну увагу потрібно приділити інформації щодо управління часом розгляду справи, а також наголосити на важливості актуалізації інформації про судову систему та кількості й виду проваджень у судах [12].

Висновки. Отже, закріплення принципу розумності строків розгляду справи судом як на національному, так і на міжнародному рівнях свідчить про важливість забезпечення здійснення своєчасного правосуддя, а ігнорування та недотримання такої засади може спричинити лише реальне порушення прав та законних інтересів особи. Подальший розвиток, вдосконалення системи правосуддя та зменшення випадків затягування процесу розгляду справ неможливо уявити без збору актуальних даних, які повністю відображають ситуацію з дотримання засади «розумності строків». Вирішення вказаної проблеми пропонується розпочати з якісного моніторингу та достовірно аналізу щодо часу розгляду цивільних справ, кількості судів, що розглядають дані справи, їх завантаженості тощо.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618> (дата звернення 08.09.2023).
2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення 08.09.2023).
3. Коханська М. Л. Процесуальні засоби забезпечення ефективності цивільного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Харків, 2019. 22 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5883> (дата звернення 08.09.2023).
4. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 12.09.2023).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12.09.2023).

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Верховна рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 12.09.2023).
7. Справа «Смірнова проти України» (Заява № 36655/02). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text (дата звернення 13.09.2023).
8. Справа «Федіна проти України» (Заява № 17185/02). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text (дата звернення 13.09.2023).
9. Постанова Великої Палати Верховного суду у справі № 9901/120/19 від 12 вересня 2019 року. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84941706> (дата звернення 15.09.2023).
10. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення 10.09.2023).
11. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report. 2022 Evaluation cycle (2020 data). *Council of Europe*. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/special-file-report-european-judicial-systems-cepej-evaluation-report-2022-evaluation-cycle-2020-data-?p_p_id=56_INSTANCE_Pec933yX8xS5&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos= 1&p_p_col_count=2 (дата звернення 14.09.2023).
12. CEPEJ Guidelines on judicial statistics (GOJUST) adopted by the CEPEJ at its 12th plenary meeting (Strasbourg, 10 – 11 December 2008). *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680747678> (дата звернення 14.09.2023).

References

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 №1618-IV (2004). *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 №254k/96-VR (1996). *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> [in Ukrainian].
3. Kokhanska, M. L. (2019). *Protsesualni zasoby zabezpechennia efektyvnosti tsyvilnoho sudochynstva [Procedural means of ensuring the effectiveness of civil proceedings]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03* Kharkiv. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5883> [in Ukrainian].
4. Pro sudoustrii ta status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII (2016). *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. 2016. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
5. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
6. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights]: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV. *Verkhovna rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
7. Sprava «Smirnova proty Ukrainy» (Zaiava № 36655/02) [The case «Smirnova v. Ukraine» (Application No. 36655/02)]. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text [in Ukrainian].
8. Sprava «Fedina proti Ukrainy (Zaiava № 17185/02) [The case «Fedina v. Ukraine» (Application No. 17185/02)]. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text [in Ukrainian].

9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho sudu u spravi №9901/120/19 vid 12 veresnia 2019 roku [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No.9901/120/19 of September 12, 2019]. *Yedynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84941706> [in Ukrainian].
10. Pro deiaki pytannia dotrymanna rozumnykh strokiv rozghlyadu sudamy tsyvilnykh, kryminalnykh sprav i sprav pro administratyvni pravoporushennia [On some issues of compliance with reasonable deadlines for consideration of civil, criminal cases and cases of administrative offenses by courts]: Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu z rozghlyadu tsyvilnykh ta kryminalnykh sprav vid 17.10.2014 № 11. *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> [in Ukrainian].
11. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report. 2022 Evaluation cycle (2020 data). *Council of Europe*. Retrieved from https://www.coe.int/en/web/cepej/special-file-report-european-judicial-systems-cepej-evaluation-report-2022-evaluation-cycle-2020-data-?p_p_id=56_INSTANCE_Pec933yX8xS5&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2 [in English].
12. CEPEJ Guidelines on judicial statistics (GOJUST) adopted by the CEPEJ at its 12th plenary meeting (Strasbourg, 10 – 11 December 2008). *Council of Europe*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680747678> [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2023